

Δ.Ι.Ε.Κ. Νέας Σμύρνης

Φύλακας Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων

Δ' Εξάμηνο - 2^ο Τμήμα

Δημοσθένης Μανωλάκος

Άσκηση μαθήματος «Εισαγωγή Στις Βασικές Έννοιες Προστασίας Της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»

Αφού μελετήσετε το υλικό που σας στέλνω σχετικά με την επικαιρότητα από το θέμα των αρχαιοτήτων που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια κατασκευής του Μετρό στην Θεσσαλονίκη, και αφού δείτε και τις ερωτήσεις Πιστοποίησης, να εκθέσετε την άποψη σας για το πως θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ανάλογες περιπτώσεις.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 της σύμβασης του 1972 της UNESCO, ως πολιτιστική κληρονομιά ορίζονται όλα τα υλικά, κινητά και ακίνητα μνημεία, ομάδες κτισμάτων και χώρων με ιστορική, αισθητική, αρχαιολογική, επιστημονική, εθνολογική και ανθρωπολογική αξία. Ένας τέτοιος χώρος πολιτιστικής κληρονομιάς είναι και οι αρχαιότητες, που ήρθαν στην επιφάνεια κατά την διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών κατασκευής του υπόγειου σιδηρόδρομου, Μετρό στην Θεσσαλονίκη. Μάλιστα οι τρεις από τους σταθμούς χαρακτηρίζονται ως «υψηλού αρχαιολογικού ενδιαφέροντος» και είναι οι σταθμοί: ΠΛΑΤΕΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ, BENIZEΛΟΣ και ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ, ενώ τρεις ως «μέσου αρχαιολογικού ενδιαφέροντος» και είναι οι σταθμοί: ΝΕΟΣ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ, ΣΙΝΤΡΙΒΑΝΙ και ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ.

Η Θεσσαλονίκη από το 2006 έως σήμερα ζει την σκληρή πραγματικότητα ενός μεγάλου, δημόσιου και κοινωφελούς έργου με πολλές αναταράξεις, δυσκολίες, παύσεις, ολοκληρώσεις, επιστημονικές και πολιτικές διαμάχες που αφορά την πραγματοποίηση των εργασιών κατασκευής του Μετρό της πόλης. Με την έναρξη των συζητήσεων και διαδικασιών, για τη διέλευση του μετρό από το κέντρο της Θεσσαλονίκης, η Αρχαιολογική Υπηρεσία είχε ήδη προειδοποιήσει για τους κινδύνους που θα αντιμετώπιζε το έργο, πόσο μάλλον για το ότι το έργο αυτό θα σημάωνε ταυτόχρονα την καταστροφή του θαμμένου αρχαίου κέντρου της πόλης, ζητώντας μάλιστα και την μετατόπιση της χάραξής του. Δυστυχώς, δεν εισακούστηκαν και οι αποφάσεις πάρθηκαν. Έτσι με την πρώτη έναρξη

των σωστικών ανασκαφών ξεκινά μία από τις πολλές περιπέτειες και προβληματισμούς του έργου που ήταν:

- από την μια το μεγάλης κλίμακας ανασκαφικό έργο, με υπερβολικό αριθμό σταθμών μέσα στο ιστορικό κέντρο και τα αναμενόμενα σημαντικά ευρήματα στον άξονα του μεγάλου decumanus της πόλης και
- από την άλλη η ανησυχία για την τύχη των αρχαιοτήτων.

Και ενώ οι εργασίες ξεκινούν και συνεχίζονται κανονικά με τις εκάστοτε παύσεις και επανενάρξεις, οι αρχαιοτήτες που έρχονται στο φως κατά τις ανασκαφές αποδομούνται για τις ανάγκες του έργου και σε ελάχιστες περιπτώσεις αποσπώνται. Μέχρι που φτάνουμε στο έτος 2012 στις αρχαιοτήτες του σταθμού BENIZΕΛΟΥ, το οποίο ξεσηκώνει θύελλα αντιδράσεων.

Σε 1512 τ.μ. βρέθηκε η μαρμαρόστρωτη Λεωφόρος της πρωτοβυζαντινής Θεσσαλονίκης, ο decumanus maximus, και η διασταύρωσή του με τον μεγάλο κάθετο δρόμο (cardo), δηλαδή οι βασικοί οδικοί άξονες του κανάβου της πόλης. Το εύρημα συνεχίζεται αποτελούμενο από:

- τα πλευρικά κράσπεδα και τις υποδομές των δρόμων,
- τα διπλανά καταστήματα και εργαστήρια,
- μια τετράπλευρη, πλακόστρωτη πλατεία που περιβάλλεται από στοές,
- μία μαρμάρινη κρήνη ή εξέδρα,
- αγωγούς που διαπερνούν τις θεμελιώσεις των κτηρίων και εκβάλλουν στον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό του δρόμου,
- στοές που στηρίζονται σε ογκώδεις πεσσούς και σχηματίζουν μνημειώδη πυλώνα,
- πληθώρα μικροαντικειμένων και κοσμημάτων, όπως επιστήθιοι σταυροί, γυάλινα και χάλκινα βραχιόλια, χάλκινα και ασημένια δακτυλίδια.

Αυτή η εικόνα αντιστοιχεί, μέσα από την στρωματογραφία, σε μία εξελικτική πορεία της πόλης από τον 4^ο έως και τον 9^ο αιώνα μ.Χ. Πρόκειται δηλαδή για ένα εύρημα που αποδεικνύει τη διαχρονικότητα της πολεοδομικής οργάνωσης και της εμπορικής χρήσης της περιοχής. Επειδή το σύνολο συμπίπτει με τη σημερινή διασταύρωση των δύο σύγχρονων κεντρικών οδών της Θεσσαλονίκης, επικράτησε να ονομάζεται ως το «Βυζαντινό σταυροδρόμι». Η ιδιαίτερη σημασία του ευρήματος συνεχίζεται, στις επιστημονικές συζητήσεις περί κατασκευής δρόμων και διασταυρώσεων σύμφωνα με τα πρότυπα της Κωνσταντινούπολης, καθώς

και με το Ιπποδάμειο σύστημα ανάπτυξης, όπως έχει ήδη υποστηριχθεί για την υστερορωμαϊκή Θεσσαλονίκη.

Τέλος, την σημαντικότητα των αρχαιοτήτων του σταθμού αυτού έρχεται να την μεγεθύνει η σύνδεση του ευρήματος με τη βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Είναι γνωστό ότι το ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης κατέχει θέση, από το 1989, στον κατάλογο της UNESCO, ως βυζαντινή πόλη με δεκαπέντε μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Πρόκειται για το σύνολο των τειχών της, για τη Ροτόντα, για δεκατρείς ναούς από την ύστερη αρχαιότητα έως την Παλαιολόγεια περίοδο και για το μοναδικό ακέραιο κοσμικό κτίσμα, το βυζαντινό λουτρό. Οι Βυζαντινοί Ναοί πλακισιώνουν την προέκταση της λεωφόρου που βρέθηκε, είτε με άμεση είτε με έμμεση πρόσβαση, όπως η Παναγία των Χαλκέων, η Παναγία Αχειροποίητος, η Αγία Σοφία, ο ναός της Μεταμορφώσεως και ο Άγιος Παντελεήμων. Το αρχαιολογικό σύνολο του σταθμού Βενιζέλου βρίσκεται σε άμεσο τοπογραφικό συσχετισμό με την Παναγία των Χαλκέων. Έτσι παράλληλα με την εμπορική και παραγωγική λειτουργία της λεωφόρου συνυπάρχει και η θρησκευτική λειτουργία. Το σύνολο εκλαμβάνεται ως πρόδρομος αυτού που θα ακολουθήσει στη Θεσσαλονίκη της Οθωμανικής περιόδου, με την αγορά του Μπεζεστενίου και το Χαμζά Μπέη Τζαμί, ώστε να επιβεβαιωθεί και διαχρονικά η εμπορική σημασία της περιοχής, η οποία υφίσταται έως σήμερα. Συνεπώς το εύρημα που αποκαλύφθηκε συμβάλλει στην ανασύσταση του πλέον ζωντανού τμήματος της πόλης, δια του οποίου κατανοούμε την ανάπτυξη και τη χωροθέτηση των σωζόμενων μνημείων της πόλης και τον συσχετισμό της αγοράς, των κατοικιών, των εκκλησιών και των αστικών μονών μεταξύ τους.

Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι το εύρημα αναδεικνύει ένα αστικό τμήμα της βυζαντινής Θεσσαλονίκης, μαρτυρεί πλούσια στρωματογραφία και αποτελείται από διαφορετικά δομικά υλικά και συνδετικές ύλες. Ως τμήμα πολεοδομικού ιστού δεν μπορεί να κατατμηθεί, να μεταφερθεί και συνεπώς να ακυρωθεί η γνησιότητά του. Επιπροσθέτως θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψει και η συνέχιση του συνόλου προς πάσα κατεύθυνση, καθώς ο δρόμος, με τα πλευρικά κτίσματα διατρέχει όλο το μήκος της πόλης, με φορά από ανατολικά προς τα δυτικά και δυνητικά μπορεί σε μελλοντική χρονική στιγμή να αποκαλυφθεί πλήρης και ενιαίος. Συνεπώς η επιχειρούμενη απόσπασή του θα σημάνει την τεχνητή κοπή και ουσιαστικά την ακύρωση ή μάλλον τον αφανισμό ενός σημαντικού τμήματος της αρχαιολογίας της πόλης.

Βλέποντας λοιπόν το εύρημα και την σημασία του, κατανοούμε πλέον και την θύελλα των αντιδράσεων που είχε ξεσπάσει το 2013. Η αντίδραση στην απόφαση της μετακίνησης του ήταν τόσο ισχυρή, που ο

Δήμος ζήτησε αναθεώρηση με συγκεκριμένη πρόταση για ανάδειξη του μνημείου στη θέση του. Έτσι, όλοι μαζί, δήμος Θεσσαλονίκης, Αττικό Μετρό Α.Ε., Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, υπουργείο Πολιτισμού, υπουργείο Υποδομών και Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων, συνεργάστηκαν προς την κατεύθυνση αυτή. Και η λύση βρέθηκε. Το 2015 εγκρίθηκε η πρόταση του Δήμου για την «κατά χώρα» διατήρηση των αρχαιοτήτων, η οποία κρίθηκε από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο ως «αναγκαία για λόγους υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος που συνίστανται στη διαφύλαξη και προστασία της αυθεντικότητας του μοναδικού αυτού μνημειακού συνόλου για την παγκόσμια κληρονομιά». Η απόφαση αυτή φυσικά στηρίχθηκε στον αρχαιολογικό νόμο Ν. 3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς». Σύμφωνα με την αρχαιολογική νομοθεσία το σύνολο είναι άρρηκτα δεμένο με το έδαφος και ανήκει στην κατηγορία των ακίνητων μνημείων και έτσι κατά το άρθρο 2 τα ακίνητα μνημεία είναι «συνδεδεμένα με το έδαφος και παραμένουν σε αυτό ... και δεν είναι δυνατόν να μετακινηθούν χωρίς βλάβη της αξίας τους ως μαρτυριών». Επιπλέον το άρθρο 42 ορίζει ότι «η μετακίνηση μνημείου λόγω τεχνικού έργου εξετάζεται μόνο όταν μετά από σχετικό επιστημονικό έλεγχο αποκλείεται κάθε δυνατότητα διατήρησής του στο περιβάλλον του». Η τεχνική λύση αποτυπώθηκε σε αρχιτεκτονική μελέτη και από το 2017, που ξεκίνησε η υλοποίησή της συνεχίστηκε μέχρι πρόσφατα.

Φτάνοντας στο σήμερα λοιπόν, οι εργασίες διακόπηκαν, για μία ακόμη φορά και αναιτιολόγητα, όταν η ίδια κατασκευάστρια εταιρεία αποφάσισε να επιστρέψει στην προηγούμενη πρόταση της απόσπασης των αρχαιοτήτων και της επανατοποθέτησής τους, όταν ολοκληρωθεί η κατασκευή του σταθμού. Μάλιστα η απόφαση αυτή ενισχύθηκε και από την πρόσφατη γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, (18/19 Δεκεμβρίου 2019), το οποίο επιτρέπει την απόσπαση των αρχαιολογικών ευρημάτων του σταθμού και έτσι πλέον αντιτίθεται στα άρθρα 2 και 42 όπως ήδη ειπώθηκε. Αξίζει δε να σημειωθεί, ότι η απόφαση αυτή πάρθηκε παρά τις τρεις αρνητικές εισηγήσεις των αρμόδιων υπηρεσιών έναντι δύο θετικών, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των μελών του Συμβουλίου δεν είχε επισκεφθεί τον χώρο και δεν είχε βιωματική εμπειρία με το εύρημα.

Έτσι οδηγούμαστε στην αμφιλεγόμενη πλέον πρακτική της απόσπασης, όπου το σύνολο του έργου θα αποσπαστεί από την αρχική του τοποθέτηση και η κοιτίδα του θα καταστραφεί για να προχωρήσει το έργο στα βαθύτερα στρώματα. Η απόσπαση των στοιχείων θα γίνει με

τεμαχισμό, λόγω του όγκου και του βάρους που έχουν οι αρχαιότητες και φυσικά όταν θα γίνει αργότερα η επανατοποθέτησή τους θα δημιουργηθεί ένα ψεύτικο σκηνικό, σχεδόν αντίγραφο, όπου καμία σχέση δεν θα έχει με το υπόστρωμα του προηγούμενου όπως χώμα, συνδετικά υλικά, μαρτυρίες, πήλινους αγωγούς κ.α. Ο τραυματισμός των αρχαιοτήτων και η μη αντιστρεπτή κατάσταση τους, η απώλεια της αυθεντικότητάς του και του ενδιαφέροντος του ως τεκμηρίου μελέτης, στο πλαίσιο των επιστημονικών συζητήσεων, είναι μερικά από τα σοβαρά προβλήματα που θα προκύψουν από την πρακτική της απόσπασης. Εάν αυτή η διαδικασία πραγματοποιηθεί, θα οδηγήσει στην ακύρωση της έννοιας του αρχαιολογικού χώρου και θα αποτελέσει εκτεταμένη και συστηματοποιημένη καταστροφή αρχαιοτήτων. Η ίδια η πόλη με αυτό το εύρημα έχει την ευκαιρία:

- Να αναδείξει αυτό ακριβώς που λείπει από τη βυζαντινή Κωνσταντινούπολη, δηλαδή, την αστική δομή της πρωτοβυζαντινής και μεσοβυζαντινής πόλης. Για πρώτη φορά στα αρχαιολογικά θέματα της πόλης το κέντρο βάρους της έρευνας πέφτει στην κοσμική Θεσσαλονίκη ενώ βλέπουμε στοιχεία για την οργάνωσή της.
- Παράλληλα το ίδιο το εύρημα, με την κατάλληλη ανάδειξή του, θα συντελέσει στην ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, με μια ολοκληρωμένη διαδρομή με χωρική και χρονική συνέχεια της ελληνιστικής, ρωμαϊκής, βυζαντινής, μεταβυζαντινής και σύγχρονης Θεσσαλονίκης.
- Με την ανάδειξή τους τα ευρήματα του σταθμού Βενιζέλου σε επικοινωνία με εκείνα του σταθμού της Αγίας Σοφίας θα δίνουν μια εμπειρία του παρελθόντος της πόλης στα πλέον πολυσύχναστα μέρη της.

Σε αντίστοιχες περιπτώσεις, όπως στην κατασκευή έργων του Μετρό της Αθήνας οι αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν, καταγράφηκαν λεπτομερώς και αποτυπώθηκαν με σύγχρονες τεχνικές μεθόδους υπό την επιστημονική εποπτεία των αρμοδίων υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού. Έτσι έχουμε:

- Δεκάδες χιλιάδες αρχαιολογικά αντικείμενα που συλλέχθηκαν και φυλάσσονται στις αποθήκες.
- Πολλά κινητά και άλλα αρχαιολογικά κατάλοιπα εκτίθενται σε κατάλληλα διαμορφωμένες προθήκες σε εκθεσιακούς χώρους που διαμορφώθηκαν σε σταθμούς όπως Σύνταγμα, Ακρόπολη, Μοναστηράκι, Πανεπιστήμιο, Ευαγγελισμός, Αιγάλεω, Δάφνη.

- Αποσπάσεις, συντηρήσεις και επανατοποθετήσεις στο σημείο εύρεσης τους είχαμε σε μεγάλα κτιριακά κατάλοιπα που κρίθηκαν από το υπουργείο διατηρητέα και αναδείξιμα, όπως το φρέαρ «Πετμεζά», στην Πλατεία Συντάγματος και στον σταθμό ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ, καθώς και τα βάθρα της γέφυρας του Κηφισού στον Σταθμό ΕΛΑΙΩΝΑ, ως η αρχαιότερη που έχει βρεθεί στον ελλαδικό χώρο.
- Απόσπαση, μεταφορά και επανατοποθέτηση έργων σε άλλους χώρους, όπως ένα λουτρό, ένας ρωμαϊκός αποχετευτικός αγωγός, δύο πεσσοί του υδραγωγείου, τμήματα υδραυλικού δικτύου και ένας βυζαντινός σιρός, που βρέθηκαν στον σταθμό της πλατείας Συντάγματος και τοποθετήθηκαν σε ειδικό διαμορφωμένο χώρο της Πανεπιστημιούπολης στον Ζωγράφου. Ομοίως και σε 3 παλαιοχριστιανικούς τάφους από το φρέαρ «Πετμεζά» καθώς και σε τοιχογραφίες που βρέθηκαν σε κτίριο στο φρέαρ «Ηρώδου Αττικού», που αποσπάστηκαν και εκτίθενται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Τέλος, σημαντικά ευρήματα στις περιοχές των φρεατίων «Ξάνθου» και «Φωκίδος», αποσπάστηκαν και μεταφέρθηκαν σε χώρους του υπουργείου πολιτισμού.
- Διατήρηση με κατάχωση στη θέση τους, όπως έγινε σε μέρος των ακίνητων ευρημάτων στο σταθμό του Συντάγματος.
- Διατήρηση και ανάδειξη στη θέση τους, όπως έγινε με λουτρό ρωμαϊκής εποχής στο φρέαρ «Αμαλίας», με την εγκιβωτισμένη κοίτη του αρχαίου Ηριδανού ποταμού, που διατηρήθηκε στη θέση που ανακαλύφθηκε, στο Μοναστηράκι.
- Σημαντικό μέτρο αποτέλεσε και η αλλαγή χάραξης του έργου, όπως έγινε στην περίπτωση του φρεατίου της Αμαλίας με της αλλαγής θέσης του σταθμού στον ΚΕΡΑΜΕΙΚΟ, επειδή θα ήταν καταστροφική για τις επικείμενες αρχαιότητες του χώρου καθώς και στην περίπτωση να διασωθεί και να διατηρηθεί τμήμα του οδοστρώματος της Ιεράς Οδού, το οποίο ανακαλύφθηκε σε πολύ καλή κατάσταση, μετατοπίστηκε τμήμα του σταθμού ΑΙΓΑΛΕΩ.

Μέσα από αυτή την εργασία καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:

1. Το οποιοδήποτε έργο με τις απαραίτητες διαδικασίες των ανασκαφών χρειάζεται διεπιστημονική τεκμηρίωση και μελέτη σεβόμενο πάντα του θησαυρού της πολιτιστικής κληρονομιάς που θα προκύψουν.
2. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση των ευρημάτων του σταθμού BENIZEΛΟΥ, έχοντας αναλύσει παραπάνω την σημασία των αρχαιοτήτων του σταθμού και μετά από τις αντίστοιχες διεπιστημονικές μελέτες, η σωστή λύση θα ήταν, η ταυτόχρονη συνέχιση της ανασκαφής και ανάδειξης των αρχαιοτήτων μαζί με την δημιουργία του σταθμού ή σε αντίθετη περίπτωση, η αλλαγή θέσεως (όπως του σταθμού ΑΙΓΑΛΕΩ στην Αθήνα) ή καταργήσεως του σταθμού.
3. Ανακαλύπτουμε την ανάγκη σύνδεσης της αρχαιολογίας με την κοινωνία σε μία ενεργό συμμετοχή και σε συνεχή διάλογο καθώς και το απαραίτητο δικαίωμα του πολίτη στην πληροφόρηση.
4. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξη του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Τα μνημεία λειτουργούν ανταποδοτικά στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας, της περιβαλλοντικής και εν γένει ποιοτικής βελτίωσης της αστικής περιοχής. Η ένταξή τους στην καθημερινότητα, η οργανική σύνδεσή τους με τη ζωή της πόλης και ο ρόλος τους στη συλλογική ιστορική μνήμη δηλώνουν την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στην προστασία τους. Εξάλλου η διατήρηση του συνόλου ανταποκρίνεται στην έννοια του όρου «μνημείο», δηλαδή του αντικειμένου που ανακαλεί μνήμες.
5. Το πολιτιστικό προϊόν εκτός από την εμπορική του αξία, διαθέτει πολιτιστικές αξίες και αρχές που δεν μπορούν να μετρηθούν με νομισματικούς όρους. Συχνά η αξία του υπερβαίνει το σκοπό της δημιουργίας του ή της ύπαρξης του και συνδέεται με αξίες εθνικές, πατριωτισμού, καταγωγής του ευρωπαϊκού πολιτισμού, επιτεύγματα στον κόσμο.
6. Τέλος, το ζητούμενο είναι η πολιτεία να αδράξει την ευκαιρία και να παραδώσει το εύρημα αλώβητο στους πολίτες και στη διεθνή κοινότητα, εφαρμόζοντας την κείμενη νομοθεσία και σεβόμενη το διεθνές θεσμικό πλαίσιο μέσα σε ένα περιβάλλον αειφόρου ανάπτυξης.